

MISIR HİYEROGLİFLERİNİ ÇÖZÜME GÖTÜREN DİLBİLİM ANAHTARLARI

LINGUISTIC KEYS LEADING TO THE SOLUTION OF EGYPTIAN HIEROGLYPHS

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ РАСШИФРОВЫВАНИЯ ЕГИПЕТСКИХ ИЕРОГЛИФОВ

Yrd.Doç.Dr. M.Naci KAYAOĞLU¹ - Ayşe ÇETİNOĞLU**

ÖZET

Bu çalışma Mısır hiyerogliflerinin çözümü konusunda yaşanan uzun ve karmaşık süreci incelemekte ve bu bağlamda, Mısır medeniyetinin gizli kalmış sırrının çözümünde dilbilimin oynadığı anahtar rolü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Jean-François Champollion, üzerinde eski hiyeroglifler, orta kısmında o zaman bilinmeyen bir dil ve alt kısmında Yunanca olmak üzere üç farklı dil yer alan Reşit (Rosetta) Taşı'nı inceleyerek, kelimelerdeki seslerin ideografik işaretlerle olan ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Champollion, Reşit Taşı'nda bulunan ve özel isimler içerdiği saptanan kartuşlardan, Eski Mısır Koptik dilinden, Yunanca çeviriye sahip olan Filay dikili taşından ve Mısırlı tarihçi Monetho'nun Mısır firavunlarının soy ağacını çıkarırken anlattıklarından yola çıkarak geniş bir dilbilim çalışması yürütmüştür. Champollion'un hiyerogliflerin çözümüne (a) çeviriyi doğru kullanma, (b) diller arasındaki etkileşimi dikkate alma ve (c) dilin yaşayan bir unsur olduğunun ayırılmasına varma gibi dilbilimsel özellikleri analiz ederek ulaştığı açıkça görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mısır Hiyeroglifleri, dilbilim, Rosetta Taşı, Jean-François Champollion

ABSTRACT

The paper examines the long and complex process of the decipherment of the Egyptian hieroglyphs, highlighting the decisive role that the linguistic theories played in unlocking the secret behind the Egyptian civilization. Through the three different languages on the same inscription on the Rosetta Stone with Ancient Hieroglyphs at the top, another unknown language in the middle and the Greek at the bottom, scholars such as Jean-

¹ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Trabzon/Türkiye

** Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Trabzon/Türkiye

François Champollion was able to decipher the script, and showed that the Egyptian writing system was a combination of phonetic and ideographic signs through the cartouches used in the Rosetta Stone, proper names from Ancient Egyptian Coptic, Philae Obelisk on the temple island, Philae with Greek translation and an Egyptian historian Manetho who recorded the Egyptian Pharaoh lineage in Greek. It is obvious that Champollion's solution is achieved through analyzing certain linguistic aspects of hieroglyphs, namely, (a) appropriate use of translation, (b) interaction between different languages, and (c) distinguishing between living and dead languages.

Key words: Egyptian hieroglyphs, linguistics, Rosetta Stone, Jean-François Champollion

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается долгий и запутанный период исследования Египетских иероглифов. Цель этой статьи показать решающую роль лингвистических методов в разрешении его тайны. Жан Франс Шамполион изучив трёхязычную (сверху иероглифы, в конце Греческий, а между ними по тем временам пока ещё неизвестный язык) надпись т.н. Розетты, установил, что между звуками имеется союз типа идеографических указаний. Шамполион, поработав над картушами Розетты, содержащие собственные имена, языком древнеегипетских коптов, греческим переводом фалайской стелы, генеалогией египетских фараонов, установленный египетским историком Монето, осуществил весьма важную лингвистическую работу. Из этого делается вывод, что Шамполеон а) правильно пользовался переводом, б) принимал во внимание языковые содействия, г) установил лингвистические особенности языка, как живого элемента.

Ключевые слова: Египетские иероглифы, лингвистика, Розетта, Жан Франс Шамполион.

Giriş

Modern insana miras kalan akıl almaz yapıtlar, görkemli tapınaklar ve bunları süsleyen yazıtlarıyla Antik Mısır her zaman büyük merak konusu olmuştur. Üç bin yılı aşan bir zamana yayılan ve bir çok kişi tarafından gelmiş geçmiş en büyük medeniyetlerden birisi olarak gösterilen Antik Mısır, görkemi ve ihtişamıyla her zaman dünyayı kendisine hayran bırakmıştır. Bu kadar ilgi ve bu kadar hayranlık şüphesiz birçok soruyu da beraberinde getirmişti: Kimdi bu Mısırlılar? Bu yapıtların amacı neydi? Nasıl yapılmışlardı? Antik Mısırlılarla ilgili bir çok şey modern insan için tam bir gizemdi. Cevapsa birçoklarına göre *'Firavunların Kutsal Metinleri'* olarak adlandırılan Hiyerogliflerde gizliydi. Fakat bu da bilim insanlarını başka bir soruyla baş başa bıraktı: Neydi bu hiyeroglifler? Ve nasıl çözülecekti?

Mısır Hiyerogliflerini Çözüm Süreci

Yunanca "Hieros (Kutsal) + Glypho (Yazıt)" kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan ve "Kutsal Yazıt" anlamına gelen hiyeroglifler günümüzde şematik bir alfabe olarak tanımlanmakta ve Mayalar, Hititler, Aztekler gibi birçok farklı medeniyetin alfabe özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır hiyerogliflerinin temelde üç karakteristik özelliği vardır. Bunlardan ilki fonetik sesler içermesidir. Fakat semboller sadece sessiz harflere

karşılık gelmekte bazen iki hatta üç sessiz harf yan yana gelebilmektedir. Bu özelliğinden dolayı hiyeroglif alfabesinin heceli (syllabic) bir yapıya sahip olduğu da söylenebilir. İkinci özelliği ise *ideografik* olmasıdır. Bu bir sembolün tamamen bir kelimeye denk gelecek biçimde kullanılmasıdır. Her ne kadar şekillere bakarak anlamlar çıkarmanın kolay olacağı düşünülse de bu semboller karmaşık bir biçimde kullanılmıştır. Mısır hiyerogliflerinin 700 farklı şekilden oluştuğu kabul edilir ve insanlardan hayvanlara bitkilerden nesnelere birçok farklı varlığın kullanılmasıyla gözleme dayalı bir şekilde oluşturulduğu düşünülür. Son özelliği belirleyicilerin bulunmasıdır. Belirleyiciler bir kelimenin tam anlamını vermeden onun bulunduğu semantik kategoriye ifade ederler (Davies,1988) .

Yazı geliştikçe ve ilerledikçe hiyeroglif sembolleri daha da basitleşip halkın da kullanabileceği hale getirilmiştir. Bu sebeple ona *Demotik* yani halk dili denmektedir. Bu demotik dil Mısır Medeniyetinin ileriki dönemlerinde kullanılmaya başlanmıştır ve kendinden sonra gelecek olan Koptik dilini ve de alfabesini de etkilemiştir. Sonuç olarak iki çeşit Mısır hiyeroglifi var denilebilir: Bunlar, Mısırlı rahip ve kâtipler tarafından kullanılan orijinal sistem olan *Hieratik* ve halkın kullandığı basitleştirilmiş sistem olan *Demotik*'tir (Lesley&Roy Adkins,2002).

Tam bir tarih verilemese de hiyeroglif yazının milattan önce 3250'lerde icat edildiğine inanılır. 3 bin yılı aşkın bir süre kullanılmasına rağmen bu dilin konuşulmaz, alfabesinin de birden okunamaz hale gelmesi ise bir muammadır. Andrew Robinson (2008)'a göre dillerin yok olmasının politika, din ve doğal afetler gibi birçok farklı sebebi vardır. Eski Mısır'ın da ilk önce Büyük İskender tarafından işgal edilip yönetimin el değiştirmesi, sonrasında Hıristiyanlığın bu topraklara gelmesi daha sonrasında da aynı topraklar Araplar tarafından ele geçirilmesi bu dili tarihin tozlu sayfalarına göndermiştir.

İskender'in işgali ve kendi yönetimini getirmesi Yunancayı yöneticilerin dili yapmış, milattan sonra 4. yüzyılda Mısır resmi din olarak Hıristiyanlığı kabul ettiğindeyse hiyeroglifler artık çoktan tarih olmuştu ki bu sadece hiyerogliflerin değil ilerleyen yüzyıllarda hiyerogliflerle beraber üç bin yıllık koca bir medeniyetin de unutulması, yok olması anlamına gelmekteydi. Her ne kadar yazı sistemi olarak hiyeroglifler artık kullanılmasa da Mısır dili varlığını sürdürmeye Arap hâkimiyeti bu coğrafyaya gelene kadar devam etmiş ve Arapların dolayısıyla İslamiyet'in hüküm sürmeye başlamasıyla da dil artık kullanılmaz hale gelmiştir.

Tarihin tozlu sayfalarına gömülmesinin ardından birçok kişi hiyeroglifleri çözmeye çalışmıştır. Bu çalışmaların çoğu yazık ki hep başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın en büyük sebebi hiç şüphesiz hiyerogliflerin ne olduğuna dair kesin bir yargıya varılmadan böyle bir uğraşa girilmesi olmuştur. Hiyeroglifler fikirlerin tasvir edilmesi için kullanılan semboller miydi yoksa konuşulan bir dilin alfabesi miydi? (Weissbach, 1999-2000) İşte bu soruya kesin bir cevabın verilmemesi bilim insanlarını yüzlerce yıl boyunca başarısızlığa sürükledi. Bunların ilk örneği olarak Horapollo'nun 5.Yüzyılda yazdığı *Hieroglyphica* isimli eseri gösterilebilir. Bu eserde Horapollo, hiyeroglifleri sembol olarak kabul etmiş ve ileriki yüzyıllarda hiyerogliflerin yanlış yorumlanmasının fitilini ateşlemişti. Horapollo'dan sonra 9. ve 10. yüzyılda Arap tarihçiler Zünnun-ı Mısri ve Ibn Vah şiyye'nin çalışmaları görülür (Allen,1960). Bu iki bilim adamını özel kılansa ikisinin de hiyeroglifleri çözmeye *Koptik* dilinden faydalanma çabasıdır.

Hiyerogliflerin Avrupa'da yeniden doğuşu, İtalyan hümanistlerin 15. yüzyılda Herodot Tacitus, Ammianus, Lucan, Diodorus, Pliny gibi tarihçilerin metinlerini okumalarıyla

gerçekleşmiştir. Hümanistler bu metinlerden yola çıkarak ataları tarafından Roma'ya getirilen bir dikili taşın kutsal yazıtlar içerdiğ ini öğrenmiş ve Plato ile Musa'nın Mısırda eğitimlerini tamamladıklarına inanmışlardır. Bu metinler onlara ayrıca Nil'in bilge insanların sırlarını değişik semboller kullanarak gizlediği fikrini vermiş ve en nihayetinde hiyeroglifleri çözmeye yöneltmiştir (Allen,1960). Onları bu arayışa yönelten motivasyonları ne kadar sağlam olursa olsun hiyeroglifleri çözmek yolunda onlar da hüsrana uğramışlardı. Bunun birçok farklı sebebi vardı. En büyük sebepse yukarıda söylendiği gibi hiyerogliflerin tam olarak ne olduğunun tanımlanamaması ve o dönemde birçok kişi tarafından konuşulan bir dilin alfabesi değil de rahiplerin gizli sembolleri olarak kabul görmesiydi. Bu dönemde bahsi geçmesi gereken en önemli kişi Athanasius Kircher'dır. Daha önce söz konusu Arap tarihçilerin metinleri 17. yüzyılda Athanasius Kircher tarafından okunmuş ve o da Koptik ve Arapça bir sözlük kullanarak hiyeroglifleri çözmeye çalışmıştır. Kendinden öncekiler ve ardından gelenler gibi Athanasius Kircher de hiyeroglifleri sembol olarak kabul etmiş ve Koptik dilindeki kelimelerle hiyerogliflerdeki sembolleri eşleyip yorumlamaya çalışmıştır. Sonuç olarak ancak hatalarla dolu alfabe parçacıkları elde edebilmiştir (Ray,2008).

Bu kadar başarısızlığın üzerine bilim insanları artık kendilerine yol gösterecek bir yazı, kitap daha doğrusu bir anahtara sahip olmanın son derece gerekli olduğuna inanmışlar ve uzun yıllar boyunca hiyeroglifleri tam manasıyla okuyabilmek için gerekli anahtarı arayıp durmuşlardır. Bu anahtara ulaşana kadar kimileri farklı dilbilimsel teoriler ortaya atmış kimileri hiyeroglifleri kırılması gereken bir kod gibi görüp kriptograflar gibi bu kodu kırmaya çalışmışlardır. En nihayetinde 1799 yılında Reşit Taşı'nın bulunmasıyla bilim insanları yüzlerce yıldır aradıkları bu anahtara kavuşmuş ve bu taşın bulunmasından yaklaşık yirmi yıl sonra Fransız bir dilbilimci olan Jean-François Champollion kendinden önce de aynı uğraşa girişmiş olan Silvestre de Sacy, Johan David Åkerblad ve Thomas Young'ı geride bırakıp 1822'de hiyeroglifleri okuyabildiğini ilan etmiş ve bu yolda çok büyük bir adım atmıştır. Bu sürecin anlaşılması için, biraz tarihsel bilgiye biraz da Champollion'dan önce yapılan çalışmalara ihtiyaç vardır.

Napoleon Bonaparte'ın 1789'da Mısır'ı işgaldeki amacı için iki ayrı sebep gösterilebilir. Birincisi o zamanlar Mısır'ın devasa yapıları ve akıl almaz ihtişamıyla Avrupa'da bir moda olması ve bu ülkenin birçok zenginliğinin Avrupa'ya kaçırılıp aristokratların ve de soyluların koleksiyonlarında yerlerini almaya başlamasıydı. Bu zenginlikler arasında mumyalar, lahitler, tanrıça heykelleri, dikili taşlar, el yazması papirüsler ve daha nice antika eşya bulunmaktaydı (Fagan, 1975). Mısır artık birçok Avrupalı tüccar için yeni bir ticaret merkezi haline gelmişti. İkinci olarak Napoleon'un bu işgalle ülkeyi, insanlarını ve de geçmişini anlamayı, öğrenmeyi istemesi gösterilebilir. Bunun için de işgale giderken yanında tarihçiden matematikçiye, sanatçıdan dilbilimciye birçok bilim insanını da götürmüş ve onları araştırma yapmaları için teşvik etmişti.

Reşit (Rosetta) Taşı

1799 yılında Napoleon'un isteği üzerine Mısır'ın Reşit (Reşit) bölgesinde yapılan kazıda o güne kadar eşi benzeri görülmemiş bir parça bulundu. Bu siyah granit taşı eşsiz kılansa üzerinde 3 farklı dille yazılmış metin bulunmasıydı: En başta hiyeroglif yazısı, ortada bilinmeyen başka bir dil ve en alttaysa Antik Yunanca bir metin vardı. Antik Yunancayı hemen okumaya koyulan dilbilimciler metni çözdükçe heyecanları iki katına çıktı. Dilbilimciler bu denli heyecanlandıran, üç yazının da aynı şeyi anlatması ve her ne kadar ilk iki dil olmasa da Antik Yunancanın çok iyi bir şekilde bilinmesi ve kolayca çevrilebilecek olmasıydı. Böylece Yunanca metin çevrilip hiyerogliflerin ne dediği anlaşılacak ve belki de hiyeroglifler okunabilecekti (Budge, 1893). Taşın önemini kavrayan Fransızlar, hemen kopyalarını çıkartıp Paris'e yollamış ve en önemli dilbilimcilerini hiyeroglifleri çözmeye yönlendirmişti. Bu dilbilimcilerden en önemlisi *Silvester De Sacy* idi (Byrd, 1998).

Şekil 1: Reşit (Rosetta Taşı)

(Hooker, 1998)

Gelinen nokta, Napoleon için önemli bir sonuçtu ama 1802'de İngiliz İmparatorluğu ile 3 yıldır verilen savaşın kaybedilmesinin ardından Fransızlar, Mısır'ı terk etmek ve buldukları her eseri İmparatorluğa teslim etmek zorunda kaldılar. Reşit Taşı'nın ününü duyan İngilizlerse taşı çoktan İngiltere'ye yollayıp hiyeroglifleri çözmeye başlamıştı. Bütün dünya olanları ilgiyle izliyor ve iki millet de hiyeroglifleri çözmeye onuruna sahip olmak için canla başla uğraşıyordu. Bu olayın iki millet arasında bu denli bir gurur meselesine dönüşmesinin sebebi, Fransızların taşı kendilerinin bulduğunu dile getirmeleri ve onun İngilizler tarafından ellerinden alınmış olduğunu iddia etmeleri, İngilizlerinse taşta sahipken çözmeye onurunu Fransızlara kaptırma telaşına düşmüş olmalarıydı.

Artık yüzyıllardır aranan anahtar bulunmuş olsa da bilim adamları için cevaplanmayı bekleyen birçok soru vardı. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi hiyerogliflerin tam olarak ne olduğuna dair tatmin edici bir tanımın yapılamamasıydı. Hiyeroglifler konuşulan bir dilin yazı sistemi mi yoksa kişileri, nesnelere tanımlayan sessiz semboller miydi? Eğer hiyeroglifler konuşulan bir dilin yazı sistemiyse alfabenin özellikleri tam olarak neydi ve hangi ses hangi sembole aitti? Bunun yanında Mısır 3 bin yıla yayılan bir medeniyete sahipti ve bu süreçte dilde ve alfabede belli dönemsel farklılıklar olması kaçınılmazdı. Eski Mısır dilinin yaklaşık 1.500 yıldır konuşulmadığı düşünülürse, bu sorulara cevap bulmak gerçekten çok zordu.

Bu arada gözlemlenen değişikliklerin bir kısmı politik içerikliydi. Reşit Taşı yapıldığında Mısır artık eski Mısır değildi. Ülke birçok işgale maruz kalmış ve en sonunda ana dili Yunanca olan Büyük İskender tarafından tamamen işgal edilmişti. Ülkenin uğradığı yönetsel değişikliklerin hiyeroglifleri tam olarak nasıl etkilediğinin bilinmemesi başta

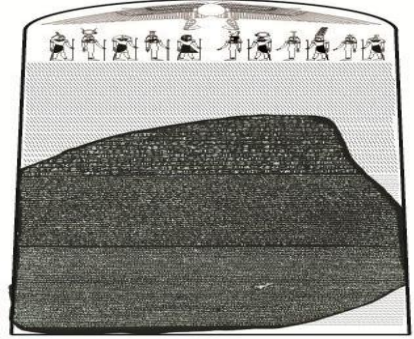
Champollion olmak üzere birçok dilbilimci için sorun teşkil etmekteydi. Çünkü bugün için Mısır medeniyeti 5 bin yıllık bir geçmişe sahipti ve dilbilimcilerin asıl amacı bu medeniyetin en eski zamanına ait metinleri okuyabilmektir. Eğer Yunanca, Reşit taşı yapıldığı dönemde eski Mısır dilinde birçok farklılığa sebep olmuşsa bu taş üzerinden yürütülecek dil bilimsel teoriler veya oluşturulabilecek bir alfabe en eski dönemlere uygulanmayabilir hatta belki de o dönemki yazılar hiç okunamayabilirdi.

Yunancanın dil üzerinde ne denli farklılıklara yol açmış olabileceğini daha iyi kavramak için Reşit taşının hikâyesine bir göz atmak gerekir. Taştaki Yunanca çeviriye göre bu taş Mısırın 285.

firavunu V. Ptolemy (*Ptolemaios*) tarafından M.Ö. 196'da kendi yönetiminin propagandası için yaptırılmıştı ve belki de yüzlerce kopyası bulunmaktaydı. Taşın yaptırılmasının en büyük sebebiyse yönetiminin sallantıda olmasıydı. O zamanlar Mısır, 3 bin yıllık medeniyetin görkemli günlerinden çok uzaktaydı. Birçok işgale uğrayan bu topraklar artık M.Ö. 332 de Büyük İskender'in kontrolüne geçmiş ve İ skender kendini firavun ilan edip kendi hükümetini oluşturmuştu. Bu yönetimin çoğu bu toprakların asıl sahiplerine yabancıydı ve bu, toplum içerisinde yönetime karşı bir nefret oluşturmaktaydı. Halkın yönetime karşı açık isyan içinde bulunduğu dahi söylenebilirdi. Bu durumdan son derece rahatsız olan V. Ptolemy çözüm olarak bu taşlardan yaptırıp ülkedeki tapınaklara yerleştirmiştir. Hepsi V. Ptolemy'nin erdemlerinden ve ülkenin haklı firavunu olmasının sebeplerinden bahsetmekte ve onu övmekteydi (Budge, 1893).

Diğer büyük bir sorun da Reşit Taşı'nın bulunduğu fiziksel durumdu. Taşın hiyeroglifleri içeren ilk kısmı neredeyse tamamen zarar görmüş tü. Ama ortadaki bilinmeyen dille eski Yunanca neredeyse tamdı. Taşın üzerinde hiyeroglif kısmındaki 14 sıranın yarım yamalak parçaları, ortadaki dilin 32 sırası ve eski Yunancanın 54 sırası bulunmaktaydı (Budge, 1893). Bu yüzden çeviriye dayalı herhangi bir teorinin taş üzerinde uygulanması çok zordu çünkü eksiklikler büyük bir problem yaratıyordu. Bu sorunu çözmek isteyen ve artık taşı kendi mülkü olarak gören İngilizlerse o dönemde Mısır'da bulunan ve eski Mısır'ın harikalarını bulup gün yüzüne çıkarmayı kendine görev bilmiş İtalyan maceraperest İovanni Belzoni'yi taşın başka bir kopyasını bulmakla görevlendirdi. Belzoni her ne kadar bu görevi yerine getiremese de çözüm sürecine son derece büyük katkıda bulunacaktı.

Dilbilimciler için sorunlu başka bir konu da hiyerogliflerin okunma yönüydü. Hiyeroglifler bazen sağdan sola, bazen solda sağa, bazen de yukarıdan aşağı yazılmakta ve hangi taraftan okumaya başlanacağı konusunda kimse kesin bir fikir sunamamaktaydı (Collier&Manley, 1989). Bu yüzden Reşit Taşı'ndaki Yunanca çeviriyi hiyerogliflere uyarlama epey zor olacağına benziyordu. Kelimeler arasında boşluk olmaması, neyin nerede başlayıp nerede bittiğinin bilinmemesi yanı sıra eldeki materyalin azlığı ve de güvenilirliği de sorun teşkil ediyordu.

Şekil 2: Reşit Taşı'nın Parkinson ve Thorne tarafından Memphis ve Canopusta ki örneklerine bakılarak yeniden tasarlanan muhtemel orijinal

Dilbilimcilerin elinde eski Mısır diline dair fikir yürütebilecek tek veri Reşit Taşı'ydı. O da yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı yardımdan çok zarara yol açmaya başlamıştı.

Bunun haricinde dilbilimcilerin teorilerini uygulamak için daha çok metine ihtiyaçları vardı. Metinlerin Mısır'dan Avrupa'ya gelmesi hem çok zor hem de çok pahalıydı. Çoğu metin papirüs adı verilen parşömenlere yazılmıştı ve Mısır iklimi göz önüne alınarak yapılan bu kâğıtlar Avrupa iklimine dayanamıyor, eriyordu. Tapınak ve yapılardaki yazılar, ressamın tarafından işlenip Avrupa'ya gönderilse de bunların çoğu hatalarla doluydu ve güvenilir değildi.

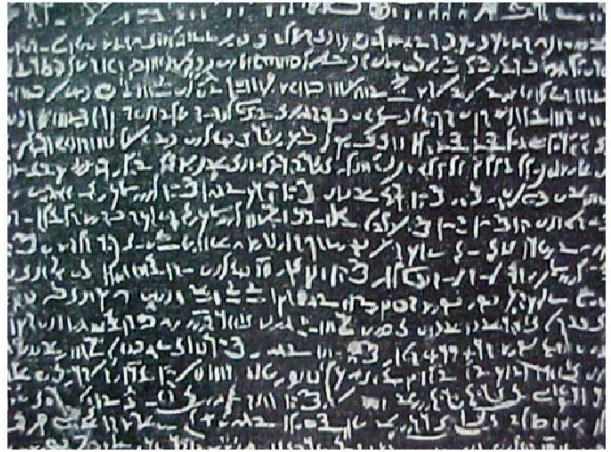
Şekil 3: Reşit Taşındaki Ptolemy Kartuşu

(Adkins, 2000)

Dil bilimciler için Reşit Taşı inanılmaz bir ipucu

barındırıyordu. Bu daha sonraları *kartuş* adı verilecek olan ve ilk defa Danimarkalı bir arkeolog olan Georg Zoega tarafından tanınan sembollerini çevreleyen oval dairelerdi. Zoega' a göre bu halkalar özel bir isim içermektedir (Callimahos, 1970). Bu büyük ihtimalle soylu bir isim belki de bir firavun adıydı ve o da Reşit taşındaki Yunanca çeviriye bakılıp bu çeviriden bir alfabe oluşturabilmesini sağlayabilecek en önemli fırsattı. Burada bu kartuşlara çözüm

sürecindeki ikinci anahtar dense hiç de hata yapılmış olmaz. Çünkü elde hiçbir sağlam veri yokken seslere dayalı bir alfabe oluşturulması ancak zaten tarihte adı geçen ve de okunuşu bilinen bir isimle sağlanabilirdi. En nihayetinde farklılıklar olsa da bir isim farklı bir dilde de kabaca da olsa aynı biçimde telaffuz edilirdi. Fakat burada bir sorun vardı. Taşın hiyeroglif kısmının büyük çoğunluğu eksikti ve Ptolemy ismi iki farklı kartuşta geçmekteydi. Kartuşlardan

Şekil 4: Taşın Demotik Kısmı

birinin bu firavuna ait tanımlamalar veya övgüler içerebileceği düşünülmüştü ve bunun da sesleri doğru tayin etmede problem yaratacağına inanılmıştı. Ayrıca bu özel isim temel alındığında hiyerogliflerin tam olarak hangi yönden okunacağı sorunu ortaya çıkıyordu.

Reşit Taş'ının en önemli özelliği, üzerinde aynı metnin 3 farklı dile yazılmış olmasıydı. Bunlardan ilki hiyerogliflerdi. İkinci kısımdaki dil ise o zaman bilinmemekteydi.

Yunanca kısmın çevrilmesinin ardından bu dilin Eski Mısır'da halk dili olduğu anlaşılmıştı. Hiyerogliflerin değişmiş bir formu olan bu yazı da hiyeroglifler gibi tam bir gizemdi. (Lesley&RoyAdkins, 2002) Fakat birçok dil bilimciye göre hiyerogliflerin aksine bu konuşulan bir dilin yazı sistemiydi ve buradaki sembollerin seslere tekabül etmesi olasılığı çok fazlaydı. İşte bu yüzden Reşit Taşı'nın bulunmasının ardından birçok dilbilimci hiyerogliflerden ziyade bu *demotik* kısma yoğunlaşmış ve varsayımlarını bu kısım üzerinden geliştirmişlerdi.

Taş'ın bulunmasının ardından kaydedilmesi gereken dört isim vardır. Bunlar Sylvestre de Sacy, John David Akerblad, Thomas Young ve Jean Français Champollion'dur. Bunların içinde özellikle Thomas Young ve Jean Français Champollion geliştirdikleri teorilerle diğer birçok bilim insanını geride bırakmışlardır (Parkinson, 1999).

Taşın bulunmasının ardından kopyasını çıkaran Fransızlar bunları Paris'e yollamış ve en önemli dilbilimcilerini bu konuda görevlendirmişlerdir. Sylvestre de Sacy bu dilbilimciler içerisinde en önemli olanıydı ve Yunanca metinle yaptığı karşılaştırma sonunca 'Ptolemy' isminin de dâhil olduğu birkaç ismi çözmeyi başarmıştı. Fakat bu çözümlere rağmen hedeflediği alfabe bir türlü oluşturamamış ve sonrasında da hiyerogliflerin çözülemeyecek mistik semboller olduğunu kabul etmiştir (Griffith, 1951). Onu bu dönemde bahse değer kılan bir diğer unsur da Champollion'nun hocası oluşudur. Sacy'den sonra yetenekli bir İsveç diplomatı olan John David Akerblad Sacy'nin çalışmalarını da hesaba katarak Yunanca çevirideki isimleri demotik kısımda bulmayı başarmıştır. Onun da en büyük hatası bu demotik kısmın tamamen alfabetik olduğuna inanması ve bu hatalı varsayımla çözmeye çalışmasıdır (Callimahos, 1970). Yazık ki bu hatalı varsayım onun çözüm yolunda ilerlemesine engel olmuştur.

Rekabetin diğer ayağı olan İngiltere'nin bu iş için seçtiği isim, daha iki yaşında okumayı sökmüş ve 20 yaşına geldiğinde Arapça, Farsça ve Türkçenin de dâhil olduğu bir düzine dili konuşabilen Dr. Thomas Young'dı. Young, insan gözünün nasıl çalıştığına dair yaptığı çalışmalarıyla meşhurdur. Young'ın avantajı Reşit Taşı'nın hiyeroglifleri çözmesi için kendisine teslim edilmiş olmasıydı. Young'ın bu sürece yaptığı en büyük katkılardan biri 'Ptolemy'nin de dâhil olduğu farklı isimleri deşifre etmeyi başarmasıydı (Callimahos, 1970). Bununla birlikte hiyerogliflerin hangi yönden okunacağını da bulan Young olmuştur. Young hiyeroglifin tıpkı bir aynadaki yansıma gibi çalıştığını görmüş ve bu fikre göre hiyeroglif karakterlerindeki başlar hangi yönü gösteriyorsa o taraftan okunacağı sonucuna varmıştır. O da en başta hiyerogliflerin semboller olduğuna inanmış fakat "Ptolemy" gibi yabancı isimlerin hiyerogliflerde alfabetik bir biçimde yazıldığı fikrine varmıştır.

Young hiyerogliflere bir alfabeden ziyade kırılması gereken bir şifre muamelesi yapmıştı. Sayısal zekâyâ sahip olan Young, çözümlemede *matematiği* kullanmıştır. Ona göre hiyeroglifler sembollerdi ama *demotik* kısım konuşulan bir dilin alfabesiydi. Bu sisteme göre Young kelime sıklıklarına bakmıştır (Griffith, 1951). Örneğin Yunanca metinde 12 kez geçen 'tanrı' kelimesi için *demotik* metinde 12 kez geçen aynı sembol gruplarını aramış; buralardan harfler, harflerden bir alfabe, alfabeden, kelimeler ve buradan da cümleler oluşturabileceğine inanmıştır. Demotik üzerinde yapacağı bu çalışmanın hiyeroglif sembollerini çözmeye çok işe yarayacağına inanmamıştır çünkü en nihayetinde Yunanca çeviriye göre iki sistem de aynı dilin yazı sistemiydi. 'Ptolemy' gibi birkaç kelimeyi bulup buradan yola çıkarak minik bir alfabe geliştirmişti fakat sonradan anlaşılacağına göre bu alfabe hatalı bir alfabeydi (Davies,1988).

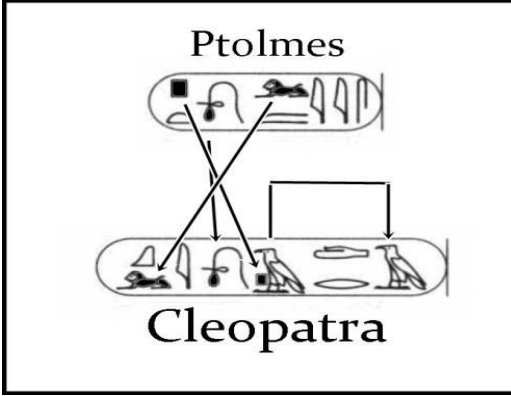
Young, diğer hiyeroglif sembollerin kendi oluşturduğu sistemin takibiyle çözülebileceğini belirtip sebebi bilinmeyen bir şekilde hiyeroglifleri çözme uğraşından vazgeçmiştir. Kimlerine göre bu vazgeçişin sebebi işin içinden bir türlü çıkamamış olmasıydı. Young'ın en büyük hatasıysa hiyeroglifleri fikirler anlatan resimcikler olarak kabul edip sadece Yunan soyluların bu yazıtlara yerleştirilmesi için seslere karşılık gelecek biçimde yazıldıklarına inanmasıydı (Callimahos, 1970).

Bunu takip eden yıllar tamamen sözde çözümlemelerle geçmişti. Birçok farklı kişi birçok farklı sembol çevirileriyle ortaya çıkmada ve bunları yayınlamaktaydı. Bu kadar başarısızlığın ardından birçok kişi artık hiyerogliflerin tamamen sessiz olduğunu ve çözülemeyeceğini kabul etmişti. Ama henüz bu süreçte asıl kahraman, hiçbir çalışmasını yayınlamamıştı. Bu sürece adını altın harflerle kazıyan isim: *Jean François Champollion* oldu.

Jean François Champollion ile Devam Eden Süreç

Jean-François Champollion 1790 yılında Figeac'da kalabalık bir ailenin son çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Champollion daha çok küçük yaşlardan itibaren dil konusunda tam bir dahi olduğunun ipuçlarını vermiş ve her ne kadar iyi bir eğitim alacak kadar zengin olmasa da abisi onun bu yeteneğini fark edip bu konuda onu hep yöreklendirmiştir. Bu küçük dil harikasının 13 yaşına geldiğinde tam altı antik dili ustaca konuşabilmesi ileride yapacaklarının da habercisiydi. (Lesley&RoyAdkins, 2002). Antik dillere bu denli meraklı olmasının sebebiyse hiç şüphesiz çocukluğundan itibaren kafasını kurcalayan ve büyüdüğünde de kurcalayacak olan sorularda saklıydı: "İlk medeniyet ne zaman başladı? Âdemle Havva hangi dili konuşuyordu? Tanrı bizimle aynı dili mi konuşuyor?" İşte Champollion'u hiyeroglifleri çözmeye yönelten de bu sorulardır. Çünkü ona göre Eski Mısır medeniyeti dünya tarihinin en yaşlı medeniyetiydi ve eğer yazıları okunabilirse birçok sorunun cevabı da bulunmuş olacaktı. Daha çocukluğunda dil konusunda tam dahi olduğunu kanıtlayan Champollion için hiyeroglifleri çözmek hem milli bir mesele, hemde çocukluğundan beri zihnini meşgul eden soruların anahtarıydı.

Diğer birçok dilbilimci gibi Champollion da en başta hiyerogliflerin semboller olduğunu düşünmüş, daha sonra taşın eksik kısmıyla ilgili tahminler yürütüp Yunancayla yaptığı rakamsal karşılaştırmayla bu fikirden vazgeçmişti. Hiyerogliflerin seslere karşılık gelen harfler olduğuna inanmıştı. Ona - unvanını kazandıracak en önemli nokta belki de buydu ama bu yine de uzun ve sancılı bir süreçti. Bir dilbilimci olarak Champollion, hiyerogliflerin anlamların ın antik dillerin üzerine yapılacak karşılaştırmalı bir çalışmayla çözüleceğine inanmış ve işe Eski Mısır diliyle aynı zamanda var olan en son dil olan Koptik dilini öğrenerek başlamıştı. Yine diğer dilbilimcilerin aksine sadece kelime anlamlarını değil harflere denk düşen sesleri bulmaya son derece büyük bir önem veriyordu (Griffith, 1951). Koptik Mısır Hıristiyanlarının diliydi ve hala dini ayinlerde kullanılmaktaydı (Davies,1988). Koptik dilini inceledikçe bu dil ile demotik arasında da alfabetik bir benzerlik bulunduğu fikrine vardı. Bunun yanında Champollion'a göre hiyeroglif alfabesi ve demotik alfabe arasında da benzerlikler vardı. Hiyeroglif alfabesi sadece demotiğin eski bir versiyonuydu. Hatta demotik alfabesinin eski Mısırda halkın daha kolay yazabilmesi için hiyerogliflerin basitleştirilerek oluşturulduğuna inanmıştı. Böylelikle Koptik dilinde öğrendiği seslerle ve yine bu dilin alfabesiyle demotik alfabe arasında karşılaştırmalar yapıp bir alfabe oluşturmuş ve daha sonra bu alfabeyi hiyerogliflerle karşılaştırmaları uygun sesleri bulmaya çalışmıştır. Champollion, hiyeroglif alfabesinin kesinlikle gözleme dayanarak oluşturulduğuna inanmış ve aynı topraklarda konuşulan

Şekil 5: Champollion'nun Koptik Demotik ve Hiyeroglif alfabeleriyle yaptığı karşılaştırmalar sonucu ortaya çıkardığı alfabe

Champollion'a karşı olan nefretiydi. "İnsanlık nasıl başladı" gibi sorularla artık saplantılı hale gelen bu adamın hiyeroglifleri gerçekten okumayı başarıp kilisenin öğretilerine ters düşebilecek verilere ulaşmasından o kadar korkuluyordu ki onu engellemek için her şey yapılıyordu. Kilisenin ortaya çıkmasından en çok korktuğu gerçekse *Nuh Tufanının* tarihiydi. O dönemde kilisenin bilim adamları (Adkins, 2000) Incil'i kullanarak bu tufanın tarihini M.Ö. 2349 olarak hesaplamış ve yine Incil'e göre bu tufan dünya üzerindeki bütün medeniyetleri yok etmişti. Kiliseye göre Incil tarihsel olarak hatasızdı. Eğer Champollion hiyeroglifleri okumayı başarıp Mısır

medeniyetini bu tarihten de daha eski bir tarihe dayandırırsa bu hiç şüphesiz kilisenin otoritesinin büyük ölçüde sarsılmasına sebep olacaktı: Kilisenin yöneticiler üzerindeki etkinliği düşünüldüğünde Champollion'nun çalışmaları büyük bir tehlike altında

gibi görünüyordu. Bu bir cumhuriyetçi olduğu bilinen Champollion, Napoleon'nun devrilmesinin ardından krala komplo kurma suçuyla görevinden alınmış ve memleketi olan Figiac'a sürgüne yollanmıştı

☐ = E	☐ = I
☐ = O	☐ = O
☐ = P	☐ = L
☐ = A	☐ = M
☐ = T	☐ = E
☐ = R	☐ = S
☐ = A	

(Parkinson, 1999).

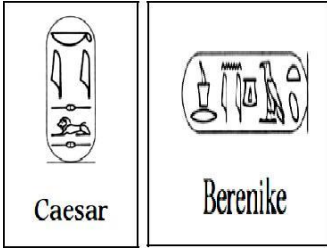
Hem sürgün hem kaynak yetersizliği hem de kilise baskısı gibi problemlerle uğraşırken onu nihai başarıya ulaştıracak üçüncü anahtar İtalyan gezginci Belzoni tarafından bulunmuştu. Daha önceleri Reşit

Koptik dilinin kelimelerinin seslerini Kircher'm da yaptığı gibi hiyeroglif sembolleriyle eşleştirmeye çalışmıştır (Callimahos, 1970).

Champollion her geçen gün biraz daha başarıya yaklaşmakta, daha doğru alfabeler ortaya çıkartmaktaydı. Fakat önünde üç büyük sorun vardı. Birincisi maddi zorluklarla uğraşan ve antika papirüslere hiçbir şekilde parası yetmeyecek bu adamın teorisini kanıtlayabilecek materyali son derece azdı ve elinde yararlanabileceği tek kaynak Reşit Taşı'nın kopyaları idi. Bu taşın da hiyeroglif kısmı büyük oranda hasarlıydı. İkincisiyse kilisenin

Şekil 6: Ptolemy ve Cleoptara Kartuşlarının Karşılaştırılması

Şekil 7:Ptolemy ve Cleoptara Hierogliflerinin Analiz. "T" sesindeki farklılık daha sonralarda eşsesliler fikriyle açıklanmıştır.

Taşı'nın daha sağlam bir kopyasını bulmak için İngiliz Müzesi tarafından görevlendirilen Belzoni bir tapınak adası olan Philae'da üzerinde Yunanca çevirisi olan bir sütun taşı buldu. Bu taşı daha da özel kılan taşıdaki *Ptolemy* ve *Cleopatra* isimleriydi. Bu iki isim 3 benzer sesi daha doğrusu harfi içermekte ve Champollion'nun belki de yıllardır beklediği karşılaştırma şansını ona vermektedir. Kardeşinin yardımlarıyla sürgünden kurtulan Champollion sütunun bir kopyasına ulaşmış hemen çalışmalara başladı. İki ismi karşılaştırarak 3 sesin de aynı harfle ifade edildiğini fark etti (Lesley&RoyAdkins, 2002).

Görüldüğü üzere *P,L,O* sesleri iki isimde de aynı

sembolle ifade edilmiştir. İşte bunu fark eden Champollion diğer harflere isimlerde geçtiği şekilde sesler vermiş ve böylece 13 harflik minik bir alfabe oluşturmuştur. Elindeki bu alfabe kullanarak sütundaki diğer isimleri de çözümlenmiştir. Bunlar "İskender" (Alexander), "Berenik" (Berenice), "Sezar" (Caesar) isimleriydi ve teorisini bu isimler üzerinde uygulayarak alfabesini genişletme imkanı bulmuştu (Ray, 2008).

Kimileri için bu inanılmaz bir başarı sayılsa da Champollion o kadar da mutlu değildi. Bu isimlerin hepsi hiyeroglifler için çevrilmiş modern Yunan isimleriydi ve onun için önemli olan Yunanlılar ya da Romalılar tarafından bozulmamış metinler üzerinde teorisini ve alfabesini test etmekte (Griffith, 1951). Ona ihtiyacı olan materyali sağlayansa Belzoni oldu. Antik Mısır'ın hiç görülmemiş yerlerini keşfetmeyi kendine görev bilmiş bu maceraperest, Mısır'ın en uzak noktalarından biri olan Ebu Simbel'de bir tapınak keşfetti. (Mayes, 1959) Bu tapınaktaki yazılar ve kartuşlar Yunanca etkisiyle bozulmayacak kadar

Şekil 8: Sezar, Berenik ve İskender'in kartuşları

eskiydi: Bu tam da Champollion'un ihtiyacı olan şeydi. Bu tapınağın resimleri ona bir arkadaşı tarafından getirilmiş, o da duvardaki kartuşu kendi geliştirdiği alfabesini

kullanarak okumayı başarmıştı Weissbach, 1999-2000). (Bu kartuş *Ramses* idi ve gelmiş geçmiş en büyük Mısır firavunu olarak kabul edilmekteydi. Peki, Champollion'nun *Ramses* adından bu kadar emin olmasının sağlayan neydi? Ramses ismi uydurma ve ya tesadüfi olabilir miydi? İşte burada da bu çözüm sürecindeki son anahtar ortaya çıkmakta: *Manetho*. Milattan önce 3. Yüzyılda yaşamış olan Manetho hem bir rahip hem de bir tarihçiydi. ve *Aegyptiaca* isimli eseriyle meşhurdur. Yunanca kaleme alınmış bu eserde Manetho, Mısır hanedanlarının kronolojik bir listesini hazırlamıştı (Greppo,1831). Bu eserde Manetho, Mısır firavunlarının hayatlarını Nuh tufanı öncesinden başlayarak oluşturduğu için kilise tarafından sapkın ilan edilmişti. Birçoklarına göre Champollion Mısır'a yaptığı seyahatte bu listeyi hep yanında taşımış ve yeni papirüsler geldiğinde veya tapınak duvarlarında farklı yazıtlarla karşılaştığı zaman okumaya çalıştığı isimleri buradan kontrol edip hem okuduklarının doğruluğunu test etmiş hem de alfabesini daha da genişletmiş ya da

uyarlamalar yapmıştı. Champollion'nun bu listeyi ne zaman kullanmaya başladığı tam olarak bilinmemektedir.²

Artık hem alfabesinden hem de teorisinden emin olan Champollion, bu başarısını verdiği konferanslarla ve yayımladığı yazılarla bütün dünyaya duyurmuştu. Ama bu konuşmaları hep bir cümleyle sonlandırmıştı: Bu sadece bir başlangıç. Gerçekten de öyleydi. Zaten kimse, koca bir dilin ki bu dil 3 bin yıllık bir medeniyete aitti, bu kadar yıllık uğraş rağmen bu kadar kolay bir biçimde çözümleneceğini düşünmemişti. Bu yüzden Avrupa da ki birçok aydın ve bilim adamı Champollion'nun bu başarısına şüpheyle bakmış, daha fazla materyal üzerinde test edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır.

Şekil 9: 1802 de Dendera da bulunan ve Mısır Astrolojisini en güzel şekilde anlatan objelerden biri olarak kabul edilen Dendera Zodyak'ı

Hem işsiz hem de parasız olan Champollion'nun ise ne para verip daha fazla materyal alacak ne de Mısır'a gidip orada araştırmalar yapacak hali vardı.

Bu tür zorluklar yüzünden Champollion bu büyük başarısına rağmen buna bir türlü sevinemiyor, çalışmalarının boşa gideceğinden endişe ediyordu. Durum bu derece umutsuzken o dönemde ki Fransa Kralı, Louvre Müzesinde bir Mısır Koleksiyonu

oluşturmaya karar vermiş ve bu koleksiyona katılmak üzere Mısır'dan bir parça getirtmişti. Bu Tebas yakınlarındaki Dendera tapınağının tavanının bir parçasıydı ve Dendera Zodyak'ı olarak adlandırılmıştı (Greppo,1831). Bu parçaya fiyat biçilmesi için ne kadar eski olduğunu belirlenmek üzere bir otoriteden yardım alınması gerekiyordu ve bu görev için Sacy çağrılmıştı. Zodyak haberlerinin yayılması üzerine bazıları bu Zodyak'ın Nuh tufanından daha eski bir tarihe ait olabileceğini bile iddia etmişlerdi. Sacy, bu eseri M.Ö. 2 binlere dayandırmış ve müze Zodyak'ı bu değerlendirme üzerinden dudak uçuklatan bir fiyata satın almıştı. Bu objenin bu derece eski bir döneme ait olması fikri ve Nuh tufanından da eski olabileceği söylentileri tabiri caizse kilisenin yüreğini ağzına getirmişti. Her ihtimale karşı ikinci bir fikre başvurmanın faydalı olacağına inanan müze müdürü bu görev için Champollion'a başvurdu. Bu Champollion'nun hayatının fırsatı olabilirdi ve öyle de oldu. O dönemde dünyada hiyeroglifleri okuyabilen tek insan olan Champollion bu konuda bilgisini adeta konuşturdu ve Sacy'nın büyük hatasını ortaya çıkardı. Dendera Zodyak'ı milattan sonraki bir döneme aitti ve ödenen miktar düşünüldüğünde bu eser modern bile sayılabılırdi. Champollion bunu kartuşlardaki isimleri okuyarak ortaya çıkarmıştı.

² Burada, Ramses adının ayrıca İncil'de Hz Musa hikâyesinde geçtiğinin altını çizmekte fayda var. Manetho'yla birlikte tarihin bu çözüm sürecindeki inanılmaz katkısı da gözden kaçırılmamalıdır.

Sacy'nin büyük hatası Fransa Kralına yüzlerce franka mal olmuştu ama bu Champollion için bir dönüm noktasıydı. Bu başarıdan sonra kral adına çalışmaya başlayan Champollion, Louvre'da ki Mısır koleksiyonunun müdürü olmuş ve artık Mısır'a gidip araştırma yapabileme hayaline kavuşmuştu. Bunun sonrasında Mısır'a iki yıllık bir seyahat yapan Champollion, Giza Piramitleri, Büyük Karnak Tapınak Kompleksi, Memphis'deki antik mezarlıklar ve Krallar Vadisi gibi birçok yerde araştırmalar yapmış ve Mısır dilinin alfabesi, dilbilgisi, kelimeleri üzerine birçok bilgiye sahip olup daha sonraları da bunları yayınlamıştır (Griffith, 1951). Eserlerinin en ünlüsü hiyeroglif sisteminin kapsamlı bir açıklamasını yaptığı: *Précis du système hiéroglyphique des anciens Égyptiens*' (Eski Mısır Hiyeroglif Sisteminin Kısa Açıklaması) isimli eserdir.

Birçoklarına göre modern insan için Eski Mısır Champollion'la başlar. Eski bir medeniyete ait bir çok gerçeğin gün yüzüne çıkması, Champollion'nun hiyeroglifleri okumadaki başarısı sayesinde olmuştur. Fakat Champollion'nun bunun için ödediği bedel çok ağırdı. Mısır'dan döndükten 18 ay sonra bir beyin rahatsızlığı yüzünden hayatını kaybetti. Kimilerine göre Champollion, Mısır'a yaptığı yorucu bir seyahatin yorgunluğunu bir türlü atamamış, kimilerine göre hiyeroglifleri çözme uğraşının yükünü kaldıramamıştı.

Öyle görünüyor ki, dünya Champollion sayesinde bir dil unutulsa, o dili konuşan kalmasa bile asla yok olamayacağı anlaşılmıştı. Champollion'dan öğrendiğimiz bir diğer şey de bizden binlerce yıl önce yaşamış olan insanları tanımayı, onları duymayı, anlamayı bize mümkün kılmak için arkeolojik kazı ve keşifler kadar dilbilimsel çalışmalar da önemlidir.

SONUÇ

Sonuç olarak, çoğu kimse çözümün tek başına Reşit Taşı'ndan yola çıkılarak gerçekleştiğini düşünmesine rağmen, üzerinde hiyeroglif bir metnin Yunanca çevirisini içeren Reşit Taşı, çözümden çok yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sorunlar hiyerogliflerin üç farklı yönden yazılması, taşın hiyeroglif kısmının büyük ölçüde eksik olması, kelimeler arasında boşluk olmaması ve taşın yapıldığı zamanda kullanılan Mısır dilinin Yunanca tarafının büyük ölçüde bozulmuş olmasıdır. Bu sorunların birçoğu çözülmüş olsa dahi çözüme götüren anahtarın tek başına Reşit Taşı olduğu söylenemez. Yukarıda belirtildiği gibi anahtarlar sırasıyla: (1) üzerinde hiyeroglif bir metnin Yunanca çevirisi bulunduğu için Reşit Taşı; (2) Reşit taşındaki metnin hiyeroglif kısmında bulunan ve hiyerogliflere teker teker ses tayin edilmesi olasılığını mümkün kılan kartuşlar; (3) Mısır dilinin son dönemlerinde aynı bölgede konuşulan, eski mısır diliyle birçok benzerlik taşıyan ve günümüzde de kullanılan bir dil olan Koptik; (4) Büyük maceracı Belzoni tarafından bulunan, tıpkı Reşit Taşı'nda olduğu gibi özel kartuşlar içeren ve üzerinde Hiyeroglif metnin Yunanca çevirisi bulunan Filay Dikili Taşı; ve (4) son olarak da 3. yüzyılda yaşamış ve Mısır Firavunlarının Soyağacını yazmış olan tarihçi Manetho'nun Yunancaya çevirilmiş metinleridir. Kısaca bilim insanlarını yıllardır çözülemeyen hiyerogliflerin çözümüne götürmede (a) çeviriyi doğru kullanma, (b) diller arasındaki etkileşimi dikkate alma ve (c) en önemlisi de dilin yaşayan bir unsur olduğunun ayırına varma önemli rol oynamıştır. Jean-François Champollion'ın çalışmalarını bu yönde devam ettirerek sonuca ulaşmayı denediği ve başarıya ulaştığı açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

ADKINS Lesley & ADKINS, Roy: (2000). The Keys of Egypt: The Obsession to Decipher Egyptian Hieroglyphs. New York: Harper Collins.

ALLEN Don. Cameron: (1960). "Predecessors of Champollion", Proceedings of the American Philosophical Journal V (104), s. 527-547

BYRD Melanie: (1998).The Napoleonic Institute of Egypt. Napoleonic Scholarship: The Journal of the International Napoleonic Society, V (1.) N (2), Retrived from http://www.napoleon-series.org/ins/scholarship98/c_institute.html

BUDGE, E. A. Wallis: (1893). The Reşit Stone: From TheMummy, Chapters on Egyptian Funeral Archaeology Cambridge: University Press.

COLLIER Mark & MANLEY Bill: (1998). How to Read Egyptian. Berkeley, Los Angeles: California University Press.

DAVIES W.V: (1998) . Reading Past: EgyptianHieroglyphs. Berkeley, Los Angeles: California University Press.

FAGAN Brian: (1975).The Rape of the Nile: Tomb Robbers, Tourists and Archaeologists in Egypt. New York: Charles Scribner's Sons.

FAIRFAX, Ferdinand: (2005). BBC Egypt Series: The Mystery of the Reşit Stone. United Kingdom: BBC.

GREPPO J. G. H: (1831). "Essay on the Hieroglyphic System of M. Champollion, Jr. and on the Advantages Which It Offers to Sacred Criticism art", The North American Review, V (32), s. 95-127.

GRIFFITH F LI: (1951). "The Decipherment of the Hieroglyphs", The Journal of Egyptian Archaeology, V (37), s. 38-46.

HOOKER J.T: (1990). Reading the Past. University of California Press/British Museum.

LAMBROS D. C: (1970). The Reşit Stone and Its Decipherment: National Security Agency.

PARKINSON Richard: (1999). CrackingtheCodes: Reşit Stone andDecipherment. Berkeley, Los Angeles: California University Press.

RAY John: (2008). Reşit Stone: And the Re-birth of Ancient Egypt. London, Profile Books.

ROBINSON Andrew: (2008). "Deciphering Vanished Script". Nature.V(455), s. (1033-1034).

WEISSBACH Muriel. Mirak: (1999) Jean François Champollion And the True Story of Egypt. Fidelio. V(VIII), N(3), s.26-39.

Şekil 4: <http://www.usask.ca/antiquities/collection/egyptian/Reşitstone.html> Şekil 9:

http://en.wikipedia.org/wiki/Dendera_zodiac